

Kahire'de İbn Hacer el-Askalânî'den hadis dinledi ve Zeynüddin el-İrâkî'nin hadis terimlerine dair *Şerhu'l-Elfiyye* adlı eserini okudu. İbnü'l-Hümâm'ın fıkıh derslerine devam etti, ayrıca diğer bazı hocalardan icâzet aldı. Birçok defa hacca gitti. 877 (1473) yılında hac görevini ifa ettikten sonra bir müddet Mekke'de kalarak ders okuttu. Buradan Kudüs'e uğrayıp Halep'e döndü. 29 Receb 879 (9 Aralık 1474) tarihinde Halep'te vefat etti.

Eserleri. 1. *et-Taqrîr ve't-tahbîr*. Hocası Kemâleddin İbnü'l-Hümâm'ın fıkıh usulüne dair *et-Taqrîr* adlı kitabının şerhidir. Eserde yalnızca kapalı cümleleri açıklamakla yetinmeyen İbn Emîru Hâc gerektiği yerlerde usul, kelâm ve mantık tartışmalarına da girmiştir. Bu bakımdan Emîr Pâdişah'ın aynı eser üzerine yaptığı *Teyisirü't-Taqrîr* adlı şerhe de örnek olan *et-Taqrîr*, İsnevî'nin *Nihâyetü's-sûl* adlı *Minhâcül-vüûl* şerhiyle beraber üç cilt halinde basılmıştır (Bulak 1316; Beyrut 1983). 2. *Halbetül-mucellî ve buğyetül-mühedâ fi şerhi Münyeti'l-muşallî*. Sedîdüddin el-Kâşgarî'nin *Münyeti'l-muşallî ve ğunyetül-mübtedî* adlı eserinin şerhi olup birçok kütüphanede yazma nüshaları mevcuttur (Köprülü Ktp., Fâzıl Ahmed Paşa, nr. 606-607; Süleymaniye Ktp., Ayasofya, nr. 1288, Fâtih, nr. 1833, Cârullah Efendi, nr. 754, Kılıç Ali Paşa, nr. 415, Lâleli, nr. 1052-1053, Şehid Ali Paşa, nr. 855, Esad Efendi, nr. 661-662; Konya Yûsuf Ağa Ktp., nr. 225-226). 3. *Ehâsinül-mehâmîl fi şerhi'l-Avâmil*. Abdülkâhîr el-Cürçânî'nin *el-Avâmilü'l-mî'e* adlı eserinin şerhi olup bir nüshası Berlin Königlich Bibliothek'te (nr. 6477) bulunmaktadır. 4. *Dâ'î menâri'l-beyân li-câmi'ün-nuskeyn bi'l-Kur'ân*. Hac menâsikiyle ilgili olup bir nüshası Irak Kâzimiyye'de Şeyh Abdülhasan el-Esedî'nin kütüphanesinde mevcuttur (Hüseyin Ali Mahfûz, IV/2 [1958], s. 250). 5. *Ta'rîfû'l-müsterşid hûkme'l-ğaras fi'l-mescid*. Musul'da Mektebetü'l-evkâfi'l-âmme'de (nr. 126/18) kayıtlı mecmuada *Fetvâ* adlı bir risâlesiyle birlikte bulunmaktadır (Sâlim Abdürrezzâk Ahmed, VIII, 187). 6. *Cevâbü İbn Emîr 'an âyeti'l-vuûd' hel Medeniyye em Mekkiyye*. Abdest âyetinin (el-Mâide 5/6) Mekki veya Medeni olduğu meselesi üzerinde durmakta ve buna bağlı hükümleri tartışmaktadır (Süleymaniye Ktp., Beşir Ağa [Eyüp], nr. 142, vr. 20^a-21^b). Ayrıca kaynaklarda *Zahîretül-kasr fi tefsiri sûreti ve'l-Âsr*, *Şerhu'l-Muhâtâr fi'l-fürû'ül-Hanefiyye ve Münyeti'n-nâsik fi hulâsati'l-menâsik* adlı eserleri zikredilmektedir.

BİBLİYOGRAFYA :

İbn Emîru Hâc, *et-Taqrîr*, I, 3; Sehâvî, *ed-Dav'ül-lâmî*, IX, 210-211; Süyûtî, *Nazmü'l-İkyân* (nşr. Philip K. Hitti), New York 1927, s. 161; *Keşfü'z-zunûn*, I, 358, 729, 824; II, 1623, 1829, 1887; İbnü'l-İmâd, *Şezerât*, VII, 328; Şevkânî, *el-Bedrü't-tâli*, II, 254; De Slane, *Catalogue des manuscrits arabes de la Bibliothèque Nationale*, Paris 1883-95, I, 222; W. Ahlwardt, *Die Handschriften-Verzeichnisse der Königl. Bibliothek zu Berlin*, Berlin 1894, VI, 18-19; *Hediyetü'l-ârifin*, II, 208; *İzâhu'l-meknûn*, II, 597; Râgib et-Tabbâh, *İ'lâmü'n-nübelâ' bi-târîhi Halebi's-şehbâ'*, Halep 1344/1925, V, 285-287; Serkis, *Mu'cem*, I, 41; Brockelmann, *GAL*, II, 92; Kehhâle, *Mu'cemü'l-mü'ellifin*, XI, 274-275; Sâlim Abdürrezzâk Ahmed, *Fihrisü mahtûâtı mektebeti'l-Evkâfi'l-âmme fi'l-Mevşıl*, Musul 1397/1977, V, 334; VIII, 187; Hüseyin Ali Mahfûz, "el-Mahtûâtü'l-'Arabiyye fi'l-Irak", *MMMA* (Kahire), IV/2 (1958), s. 250; Muhammed Hâdî Müezzîn Câmî, "İbn Emîri Hâc", *DMBİ*, III, 40-42; Ferhat Koca, "Emîr Pâdişah", *DİA*, XI, 143.

SAFFET KÖSE

İBN EŞTE

(ابن عشته)

Ebü Bekr Muhammed b. Abdillâh b. Muhammed b. Ešte el-İsfahânî (ö. 360/971)

Arap dâlisî, kıraat âlimi.

Aslen İsfahanlı olup Süyûtî ve Dâvûdî tarafından Levzerî (Lûzerî) nisbesiyle anılmıştır. Zehebî'nin belirttiğine göre İsfahan'da Muhammed b. Ahmed b. Hasan el-Kisâî'den kıraat dersleri aldı. *Kitâbü's-Seb'a* müellifi Ebû Bekir İbn Mücâhid'e talebelik yaptığına göre tahsil için bir müddet Bağdat'ta bulunmuş olmalıdır. Muhammed b. Ya'kûb el-Muaddel ve Ebû Bekir Muhammed b. Hasan en-Nakkâş gibi âlimler de onun kıraat hocalarındandır. Mısır'a yerleşen İbn Ešte'nin talebeleri arasında Halef b. İbrâhim, Ebû't-Tayyib İbn Galbûn, Ebû'l-Kâsım İbnü'd-Debbâğ ve Muhammed b. Abdullah el-Müeddib sayılabilir. Ebû Amr ed-Dânî, İbn Ešte'nin sağlam, güvenilir, Arapça'ya vâkıf, mânâya nüfuzu olan, değerli eserler vermiş bir âlim olduğunu söylemiş (Zehebî, *Ma'rifetü'l-kurrâ*, II, 617), İbnü'l-Cezerî de onun hakkında "büyük bir üstat, güvenilir bir araştırmacı" ifadesini kullanmıştır. İbn Ešte 27 Şâban 360'ta (25 Haziran 971) Mısır'da vefat etti.

Eserleri. İbn Ešte'nin kaynaklarda zikredilen eserleri şunlardır: 1. *Kitâbü'l-Muhabber*. İbnü'l-Cezerî, kıraatle ilgili bu eserin müellifinin geniş ilmini gösteren bir kitap olduğunu belirtir. 2. *Kitâbü'l-Müfid fi's-şâğ*. 3. *Kitâbü'l-Meşâhîf*. Süyûtî *el-İtkân*'ını yazarken bu eser

den nakillerde bulunduğunu zikretmektedir (meselâ bk. *el-İtkân*, I, 149). 4. *Riyâzatü'l-elsine*. Kur'ân-ı Kerim'in i'rabı hakkındadır. 5. *el-Vakf ve'l-ibtidâ'*.

BİBLİYOGRAFYA :

İbn Mâkûlâ, *el-İkmâl*, I, 91 (dipnot 6); Zehebî, *Ma'rifetü'l-kurrâ* (Altıkulaç), II, 617; a.mlf., *Târîhu'l-İslâm: sene 351-380*, s. 220; Safedî, *el-Vâfi*, III, 347; İbnü'l-Cezerî, *Ğâyetü'n-nihâye*, II, 184; İbn Nâsirüddin, *Tavzîhu'l-müştebih* (nşr. M. Nâim el-Araksûsî), Beyrut 1414/1993, I, 238; Süyûtî, *Buğyetü'l-vu'ât*, I, 142; a.mlf., *el-İtkân*, I, 149; Dâvûdî, *Tabakâtü'l-müfessirin* (Ömer), II, 157; *Keşfü'z-zunûn*, II, 1459.

TAYYAR ALTIKULAÇ

İBN FADLÂN

(ابن فضلان)

Ahmed b. Fadlân b. Abbâs b. Râşid b. Hammâd (ö. 310/922'den sonra)

İdil Bulgar Hanlığı'na gönderilen Abbâsî elçilik heyetinin kâtibi ve bu seferi anlatan seyahatnâmenin yazarı.

Hayatı hakkında yeterli bilgi yoktur. Bizzat kendisi, Abbâsîler'in Mısır'ı Tolunoğulları'ndan geri alan ünlü kumandanı Kâtibülceş Muhammed b. Süleyman'ın mevlâsı (âzatlı köle) olduğunu belirtir. Müslümanlığı kabul eden ve Abbâsî Halifesi Muktedir-Billâh'tan halkına İslâm'ı öğretecek din adamları ile cami ve kale yapacak mimarlar isteyen İdil (Etil) Bulgar Hükümdarı Almış Han'a gönderilen heyette bulunmuş ve heyet başkanı olmadığı halde halifenin mektubu ile 4000 dinarlık maddî yardım ve hediyelerini hükümdara bizzat verip gerekli açıklamaları yapmakla görevlendirilmiştir. Buradan heyetteki en bilgili ve yetenekli kişinin İbn Fadlân olduğu anlaşılmaktadır. Nitekim yine kendi ifadesinden, diğer heyet üyelerinin dinî konuları ona danıştıkları ve ayrıca halifinin kendisine verdiği görevler arasında bu heyetin ardından Bulgar diyarına gönderilecek fakih ve muallimleri denetlemenin de bulunduğu öğrenilmektedir. Eserinden yüksek bir dinî ve edebî kültüre ve güzel bir üslûba sahip ahlâklı, dindar, dürüst, iffetli ve İslâmiyet'i yayma arzusuyla dolu bir insan olduğu anlaşılmaktadır.

Sevsen (Sûsen) er-Ressî adlı elçinin başkanlığında 11 Safer 309 (21 Haziran 921) tarihinde Bağdat'tan yola çıkan heyet Rey, Nişâbur, Merv, Buhara ve Hârizm üzerinden 12 Muharrem 310'da (12 Mayıs 922) Bulgar hanının İdil (Volga) boyundaki kargâhına ulaşmış ve tahmin edildiğine

keşfini takip eden yıllarda birkaç makale yazdıktan sonra 1935'te Viyana Üniversitesi'nde eser üzerine doktora yaptı ve *Ibn Fadlan's Reisebericht* adlı bu çalışmasını 1939'da Leipzig'de yayımladı. Bazı eserlerde, Togan'ın bulduğu bu mecmuanın daha önce Ivanow tarafından bulunup tanıtıldığı iddia edilirse de (*DMBİ*, IV, 404) bu çalışma (*JRAS* [1920], s. 535-563) incelendiğinde bunun doğru olmadığı görülecektir. 1938 yılında Sibirya'ya çalışma kampına gönderilen şarkiyatçı A. P. Kovalevski'nin faksimile Arapça metin ve Rusça tercümesiyle yayıma hazırladığı "İbn Fadlân'ın Volga'ya Seyahati" başlıklı bir kitap, Arap edebiyatı uzmanı Ignaty Krachkovsky tarafından Kovalevski'nin adı zikredilmeden yayımlandı (*Puteşestvii Ibn-Fadlana na Volgu*, Moskva -Leningrad 1939). II. Dünya Savaşı'ndan sonra serbest bırakılan Kovalevski araştırmalarına tekrar başladı ve daha önce ismini taşımadan çıkan bu kitabı genişleterek ve tashih ederek yeniden bastırıldı (*Kniga Axmeda Ibn-Fadlana o ego puteşestvii na Volgu v 921-922 gg.*, Kharkov 1956); bu yayımda Kovalevski'nin Togan'ın eserinden büyük ölçüde faydalandığı görülür. Eser daha sonra Sâmî ed-Dehhân tarafından yayımlandı (*Risâletü İbn Fadlân*, Dimaşk 1379/1959).

İbn Fadlân'ın risâlesi, özellikle Zeki Velidi Togan'ın Arapça metinle birlikte verdiği ayrıntılı bilgi ve özgün yorumlarla Doğu Avrupa'nın tarih, kültür ve coğrafyasının araştırılmasında çok önemli bir yere sahiptir. Bugüne kadar çeşitli açılardan ele alınarak hakkında pek çok yayın yapılmış, ihtiva ettiği bilgiler sayesinde daha önce çözülmesi mümkün olmayan birçok mesele aydınlığa kavuşturulmuş ve bu arada Türk kavimlerinin ölü gömme âdetlerine dair verdiği bilgilerin yardımıyla da Volga ve Tuna nehirleri arasındaki sahada bulunan ve X-XI. yüzyıllara tarihlenen mezarların Peçenek ve Oğuz Türkleri'ne ait olduğu kanıtlanmıştır (Federov-Davidov, s. 60-62). Ebû'l-Fazl Mîr Seyyid Ali-naki Tabâtabâi tarafından *Sefername-i İbn Fadlân* adıyla Farsça'ya tercüme edilen eser (Tahran 1345 hş.) Türkçe'ye de çevrilmiştir (Lûtfi Doğan, "İbni Fadlan Seyahatnamesi", *AÜİFD*, III/1-2 [1954], s. 59-80; Ramazan Şeşen, *İbn Fadlan Seyahatnamesi*, İstanbul 1975, 1995).

Richard Frye ve Robert P. Blake tarafından İngilizce'ye ("Notes on the Risâla of Ibn Fadlân", *Byzantina Metabyzantina*, I [New York 1949], s. 7-37), K. Czeglédy tarafından Macarca'ya ("Zur Meschheder

Handschrift von Ibn Fadlân's Reisebericht", *AOH*, I [Budapeşte 1950-1951], s. 217-243) ve Marius Canard tarafından Fransızca'ya ("La relation du voyage d'Ibn Fadlân chez les Bulgares de La Volga", *Annales de l'Institut d'Etudes Orientales*, XVI [Algiers 1958], s. 41-146) tercüme edilen eser ayrıca Japonca'ya ve diğer bazı dillere de çevrilmiştir.

BİBLİYOGRAFYA :

İbn Fadlân, *Risâletü İbn Fadlân fî vafşî'r-rihle* (nşr. Sâmî ed-Dehhân), Beyrut 1987, s. 7-59; a.mlf., *Seyahatname* (trc. Ramazan Şeşen), İstanbul 1995, tercüme edenin önsözü, s. 11-16; Yâkût, *Mu'cemü'l-büldân* (nşr. Wüstenfeld), Tahran 1965, I, 112-113, 468-469, 723-727; II, 436-440, 484-485, 834-840; IV, 944; A. Zeki Velidi Togan, "Der Islam und die geographische Wissenschaft", *Hetner's Geographische Zeitschrift*, Heidelberg 1934, s. 361-372; a.mlf., *Ibn Fadlân's Reisebericht*, Leipzig 1939 → (*Islamic Geography* içinde, ed. Fuat Sezgin), Frankfurt 1994, CLXVIII; a.mlf., "İbn Fadlân", *İA*, V/2, s. 730-732; A. P. Kovalevski, *Puteşestvii Ibn-Fadlana na Volgu*, Moskva -Leningrad 1939; a.mlf., *Kniga Axmeda Ibn-Fadlan o ego puteşestvii na Volgu v 921-922 gg.*, Kharkov 1956; A. P. Smirnov, *Voljskiye Bulgari*, Moskva 1951; G. A. Federov-Davidov, *Kurgani, idoli, meneti*, Moskova 1968, s. 60-62; Zekî Muhammed Hasan, *er-Rahhâletü'l-müslimün fî'l-üşûri'l-vüştâ*, Beyrut 1401/1981, s. 26-31; Abdullah Abdülganî Gânim, *er-Ruvvâdû'l-müslimîn*, İskenderiye 1410/1990, s. 222-257; *Studies on the Travel Accounts of Ibn Fadlân and Abû Dulaf* (*Islamic Geography* içinde, ed. Fuat Sezgin), Frankfurt 1994, CLXIX; Abdurrahman Hamide, *A'lâmü'l-coğrafiyyine'l-'Arab ve muktefatât min âşârihim*, Dimaşk 1416/1995, s. 243-254; V. G. Tizengauzen (Tiesenhausen), "V zashchitu Ibn Fadlana", *Zapiski VOIRAO*, XIII (1900), s. 24-32; V. Rozen, "Prolegomena k novomu izdanio Ibn-Fadlana", a.e., XV (1904), s. 39-73; W. Ivanow, "A Notice on the Library Attached to the Shrine of İmâm Rızâ at Mashhad", *JRAS* (1920), s. 535-563; a.e. (1921), s. 248-250, 480; H. Ritter, "Zum Text von Ibn Fadlân's Reisebericht", *ZDMG*, XCVI (1942), s. 98-126; R. P. Blake - R. N. Frye, "Notes on the Risâla of Ibn Fadlân", *Byzantina Metabyzantina*, I/2, New York 1949, s. 7-37; D. M. Dunlop, "Zeki Validi's-Ibn Fadlân", *WO*, sy. 8 (1949), s. 307-312; K. Czeglédy, "Zur Meschheder Handschrift von Ibn Fadlân's Reisebericht", *AOH*, I/2-3 (1950-51), s. 217-260; A. Zajackowski, "Deux nouveaux travaux russes sur Ibn Fadlân", *Prz.Or.* (1957), s. 203-227; M. Canard, "La relation du voyage d'Ibn Fadlân chez les Bulgares de la Volga", *Annales de l'Institut d'Etudes Orientales*, XVI, Algiers 1958, s. 41-146; a.mlf., "İbn Fadlân", *EP* (İng.), III, 759; Maria Kowalska, "İbn Fadlân's Account of His Journey to the State of the Bulgars", *FO*, XIV (1972-73), s. 219-230; Hâlid Ziyâde, "Rihletü İbn Fadlân", *el-Fikrû'l-'Arabî*, IX/51, Beyrut 1988, s. 107-118; Teresa Nagrodzka-Majchrzyk, "Les Oghouz dans la relation d'Aḥmad İbn Fadlân", *RO*, XLIX (1994), s. 165-169; C. E. Bosworth, "Aḥmad b. Faḏlân", *Elr.*, I, 640; İnâyetullah Rızâ, "İbn Fadlân", *DMBİ*, IV, 399-405.

ALİYEY SALİH MUHAMMEDOĞLU

İBN FÂRİS

(ابن فارس)

Ebû'l-Hüseyn Ahmed b. Fâris b. Zekeriyâ b. Muhammed er-Râzî el-Kazvî el-Hemedânî (ö. 395/1004)

Kûfe dil mektebine mensup dil ve edebiyat âlimi.

306 (918-19) veya 308 yılında Kazvin'e bağlı Zehrâ bölgesindeki Kürsûf köyünde (bugünkü Keresf) doğdu. İlk tahsilini Şâfiî fakihî ve dil âlimi olan babası Fâris b. Zekeriyâ'nın yanında yaptı. Eserlerinde babasına atıflarda bulunduğu gibi İbnü's-Sikkît'in *İşlâhu'l-mantık* adlı kitabını da ondan rivayet etmiştir.

332'de (943) Kazvin'de öğrenimini sürdürdüğü bilinen İbn Fâris (Yâkût, XII, 221), burada Ebû'l-Hasan Ali b. İbrâhîm el-Katâtân'dan Hafîl b. Ahmed'in *Kitâbü'l-'Ayn*'i okudu. Ayrıca fakih Ebû'l-Hasan İbrâhîm b. Ali, Ali b. Muhammed b. Mehrevayh ve Ahmed b. Allân'ın derslerine devam etti. Daha sonra tahsil için birçok bölgeyi dolaştı. Zencan'da meşhur dil âlimi ve Sa'leb'in râvisi Ebû Bekir Ahmed b. Hasan el-Hatîb, İsfahan'da Ebû'l-Kâsım Süleyman b. Ahmed b. Eyyûb et-Taberânî, Hemedan'da Abdurrahman b. Hamdân el-Hemedânî, Bağdat'ta Ebû'l-Hasan Ali b. Abdullah el-Vâsîfî ve Muhammed b. Abdullah ed-Dürî, Miyânic'de hadis âlimi Ebû Abdullah Ahmed b. Tâhir el-Miyâne'ci ve daha birçok âlimden dil, edebiyat, Kur'an ilimleri ve hadis başta olmak üzere değişik alanlarda öğrenim gördü. Hemedan'daki yaygın şöhretinden dolayı Rey Valisi Fahrüddeve Ali ed-Deylemî tarafından oğlu Meccüddeve Ebû Tâlib'in eğitimini üstlenmesi için Rey'e davet edildi. İbn Fâris hayatının son dönemini burada maddi sıkıntılar içinde geçirdi.

Öğrenim yılları dışında hayatını genellikle Kazvin, Hemedan ve Rey şehirlerinde geçiren İbn Fâris birçok öğrenci yetiştirmiştir. Bunların arasında *Maḳāmât* sahibi Bediüzzaman el-Hemedânî, Büveyhîler'in veziri edip ve ilim adamı İbn Abbâd gibi önemli simalar da bulunmaktadır. İbn Abbâd, her ne kadar hocasının Amîd ailesine karşı gösterdiği aşırı sevgiden memnun değilse de ilim ve faziletini takdir etmiş, eserlerinin dil ve üslûp açısından mükemmel olduğunu çeşitli vesilelerle dile getirmiştir. *Evcezü's-siyer* adlı risâlesinin râvisi Ali b. Kâsım b. İbrâhîm ve Ebû'l-Feth Süleym b. Eyyûb er-Râzî de onun öğrencileridir. Özel eşyasını fakirlerle verecek derecede cömert olduğu, cu-